

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΞΔ'

ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1993

ΤΕΥΧΟΣ Δ'

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΩΣ «ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ».*

ΥΠΟ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ καὶ τ. Πρυτάνεως τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν,
Τακτικοῦ Μέλους τῆς «Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν
καὶ τῶν Τεχνῶν».

Ἐκφράζω εὐχαριστίας πρὸς τὸν Παναγιώτατον Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης κ. Παντελεήμονα διὰ τὴν τιμὴν, τὴν ὁποίαν ἄλλην μίαν φορὰν ἐξεδήλωσε πρὸς ἐμέ, ἀπευθύνας καὶ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος πρόσκλησιν, ἵνα μετὰσχῶ τοῦ παρόντος ΙΓ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖον συνεχίζει μίαν λαμπρὰν παράδοσιν, δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τῆς Παναγιότητος Αὐτοῦ. Χαίρω ἰδιαίτερος διότι τὸ Συνέδριον διεξάγεται εἰς τὰς διὰ συγχρόνων ὀπτικοακουστικῶν μέσων ἀρτίως ἐξωπλισμένας ὡραιότατας αἰθούσας τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου τοῦ Ἱ. Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ὅπερ δημιουργεῖ αἰσθήματα θαυμασμοῦ εἰς τὸν ἐπισκέπτην. Πρόκειται περὶ ἀληθοῦς κοσμήματος τῆς Συμπρωτευούσης διακρινομένου διὰ τὴν ὑψηλῆς αἰσθητικῆς στάθμης διακόσμησιν καὶ ἐμφάνισίν του καὶ διὰ τὴν θαυμασίαν μεγάλην τοιχογραφίαν τῆς Μεγάλης Αἰθούσης Τελετῶν καὶ Διαλέξεων, ἣτις τοιχογραφία, ἀποτελοῦσα ρηξικέλευθον σύνθεσιν φιλοτεχνηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάννου Βράνου, προβάλλει τὰς πλέον χαρακτηριστικὰς πτυχὰς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας καὶ ἰδίως τῆς Χριστιανικῆς Θεσσαλονίκης.

Ὁμολογῶ, ὅτι δὲν ἔχω συναντήσει ἄλλο τόσον ὡραῖον Ἐνοριακὸν Πνευματικὸν Κέντρον. Ὁφείλονται συγχαρητήρια τόσον εἰς τὸν

* Εἰσήγησις εἰς τὸ ΙΓ' Θεολογικὸν Συνέδριον τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (Νοέμβριος 1993).

Παναγιώτατον Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης κ. Παντελεήμονα, ὅσον καὶ εἰς τὸν παριστάμενον Προϊστάμενον τοῦ Ἱ. Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ Αἰδεσιμολογιώτατον π. Γρηγόριον Σερενίδην διὰ τὸ λαμπρὸν αὐτὸ πνευματικὸν φυτώριον.

* * *

Ἡ ἐπιτυχὴς ἐκλογὴ τοῦ εἰς τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν ἀναφερομένου γενικοῦ θέματος τοῦ Συνεδρίου εἶναι λίαν ἐπίκαιρος, δοθέντος ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐκκλησιολογικῶν σπουδῶν εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐπίκεντρον τοῦ σημερινοῦ οἰκουμενικοῦ ἐνδιαφέροντος. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι εἰς τὸ Ε' Παγκόσμιον Συνέδριον Πίστεως καὶ Τάξεως τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡπερ Συνέδριον τὸν Αὐγούστου 1993 συνεκλήθη εἰς τὴν πόλιν Santiago de Compostela τῆς Ἰσπανίας, ἐτονίσθη ποικιλοτρόπως καὶ διευτυπώθη τὸ αἷτημα περὶ ἀναπτύξεως μιᾶς οἰκουμενικῶς ἀποδεκτῆς Ἐκκλησιολογίας, διότι μόνον ἐπ' αὐτῆς εἶναι δυνατόν καὶ πρέπει νὰ οἰκοδομηθῇ ὁ οἰκουμενικὸς διάλογος, διὰ νὰ εἶναι οὗτος καρποφόρος καὶ μὴ μεταβάλληται εἰς κατρακύλιν σισυφείου λίθου καὶ ἄντλημα εἰς πῖθον Δαναΐδων. Ἐπομένως καὶ ἀπὸ οἰκουμενικῆς σκοπιᾶς εἶναι ἄξιον ἐξάρσεως τὸ περὶ Ἐκκλησίας θέμα τοῦ Συνεδρίου.

* * *

Παναγιώτατε,
Σεβαστοὶ Πατέρες,
Ἀγαπητοὶ κ.κ. Συνάδελφοι,
Κυριαί, Δεσποινίδες καὶ Κύριοι Σύεδροι,

Διὰ νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ θεανθρωπίνη ὕψις καὶ δομὴ τῆς θεοῦ-δρῦτου Ἐκκλησίας ἔχουν χρησιμοποιηθῇ εἴτε ὑπὸ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, εἴτε ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς-θεολογικῆς παραδόσεως, διάφοροι διατυπώσεις καὶ εἰκόνες, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιδιώκεται ἡ προσπέλασις τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὅποιον, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ μυστηριώδεις θεῖαι πραγματικότητες καὶ ἀλήθειαι, κατανοεῖται μόνον ἀτελῶς ὑπὸ τῶν περιορισμένων γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλαι εἰσηγήσεις ἔχουν ἤδη ἐπισημάνει ἢ θὰ ὑπομνήσουν, ὅτι αἱ κυριώτεραι ἐκ τῶν διατυπώσεων καὶ εἰκόνων, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι: «*λαὸς Θεοῦ*», «*λαὸς περιούσιος*», «*βασιλεῖον ἱεράτευμα*», «*ἔθνος ἅγιον*», «*σῶμα Χριστοῦ*», «*νύμφη*», «*ἄμπελος*», «*κιβωτός*», «*λιμὴν*», «*νέα Ἱερουσαλήμ*», «*βασιλεία*» κ.λπ. Περὶ πασῶν τῶν εἰκονικῶν αὐτῶν διατυπώσεων γίνεται εὐρὺς λόγος εἰς τὰ ἐγχειρίδια τῆς Δογματικῆς. Δειγματοληπτικῶς παραπέμπομεν εἰς τὸν Β' Τόμον

τῆς «Δογματικῆς...» τοῦ ἀειμνήστου Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα ἢ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία» Ε' Τμήμα τῆς «Δογματικῆς» τοῦ ἀειμνήστου Ἰωάννου Ν. Καρμίρη. Ἀμφότεροι οἱ Καθηγηταὶ οὗτοι, ἐκτενέστερον ὁ πρῶτος εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον¹ καὶ συνοπτικώτερον ὁ δεύτερος εἰς μερικὰς ὑποπαραγράφους², χρησιμοποιοῦν καὶ τὴν ἔκφρασιν, καθ' ἣν ἡ Ἐκκλησία εἶναι «κοινωνία ἁγίων» (*communio sanctorum*). Ἡ διατύπωσις αὕτη παρουσιάσθη ἐπισημῶς ἐν τῇ Δύσει εἰς τὸ λεγόμενον «Ἀποστολικὸν Σύμβολον» (*Symbolum Apostolorum* ἢ *Apostolicum*), τοῦ ὁποῦ τοῦ παραδεδεγμένου κείμενον (*textus receptus*) διεμορφώθη μὲν τὸν στ' ἢ ζ' αἰῶνα, ἀλλὰ εἶχε προδρομικὰς μορφάς, ἀπαντωμένας λ.χ. ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Γαλλίᾳ³. Τὸ Σύμβολον τοῦτο καταλήγει ὡς ἑξῆς:

*«Credo in Spiritum sanctum,
sanctam ecclesiam catholicam,
sanctorum communionem,
remissionem peccatorum,
carnis resurrectionem,
et vitam aeternam. Amen».*

(= Πιστεύω εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
ἁγίαν καθολικὴν Ἐκκλησίαν,
ἁγίων κοινωνίαν,
ἄφεσιν ἁμαρτιῶν,
σαρκὸς ἀνάστασιν,
καὶ ζωὴν αἰώνιον. Ἀμήν)»⁴.

Συνήθως ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἔκφρασις «*communio sanctorum*» ἐχρησιμοποιήθη διὰ πρῶτην φορὰν ἐν κειμένῳ ἐρμηνείας τῆς διαδοθείσης ἐν τῇ Δύσει μορφῆς τοῦ «Ἀποστολικοῦ Συμβόλου», ἥτις ἐρμηνεία

1. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθόδοξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 2, Ἀθήναι, 1959, σσ. 409-422.

2. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, *Δογματικὴς Τμήμα Ε'*: Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία, Ἀθήναι, 1973, σσ. 124 ἑξ.

3. Περισσότερα ἰδὲ ἐν τοῖς ἑξῆς: Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, *Τὰ Δογματικὰ ἢ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὁρθόδοξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, ἑκδοαὶς δευτέρᾳ ἐπηρεγμένη καὶ βελτιωμένη, τόμος 1, ἐν Ἀθήναις 1960, σσ. 35-51. F. Kattenbusch, *Das Apostolische Symbol*, Leipzig, 1900. A. Nussbaumer, *Das Ursymbolum*, Paderborn 1921. O. Cullmann, *Les premières confessions de foi chrétienne*, Paris, 1949. J. N. D. Kelly, *Early Christian Creeds*, London, 1950. W. Trillhaas, *Das Apostolische Glaubensbekenntnis. Geschichte, Text, Auslegung*, Witten, 1953.

4. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 47. A. Hahn, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, Breslau, 1987, σσ. 29-34.

ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Νικήτα ἐπισκόπου τῆς ἐν Δακία Ρεμεξιανῆς (περὶ τὸ 375)⁵. Ἀλλά, κατὰ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ὁ ὄρος παρεισάγεται εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐννοίας τῆς Ἐκκλησίας ὡς προστιθέμενος ὑπὸ τοῦ Νικήτα ἐπεξηγηματικὸς προσδιορισμὸς τῆς περὶ Ἐκκλησίας διατυπώσεως τοῦ Συμβόλου, οὐχὶ δὲ ὡς φράσις ἀνήκουσα εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύμβολον⁶.

«Κατὰ χρόνους, ὅμως, μεταγενεστέρους τοῦ Νικήτα εἰσήχθη ἡ φράσις αὕτη ἐν τοῖς Συμβόλοις τῶν Γαλλικανικῶν Ἐκκλησιῶν, κατ' ἐπίδρασιν κατὰ μὲν τὸν Harnack⁷ ἐκ τῶν Κατηχήσεων Κυρίλλου τῶν Ἱεροσολύμων, κατ' ἄλλους⁸ δὲ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Νικήτα, ὅστις ὅμως δὲν ἔμεινεν ἀνεπηρέαστος ἐκ τῶν Κατηχήσεων τοῦ Κυρίλλου»⁹. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, ἔνθα ἐπεκράτησεν ἐξ ὁλοκλήρου τὸ Σύμβολον Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως, τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκφράσεως «*communio sanctorum*» ὑπονοεῖται ἐν τῇ φράσει: «εἰς μίαν, ἀγίαν, καθολικὴν... Ἐκκλησίαν»¹⁰. Τὸ ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπεφεύχθη ἡ χρῆσις τοῦ Ἀποστολικοῦ Συμβόλου ἐγένετο αἰσθητὸν εἰς τὴν ἐν Φερράρα ἐνωτικὴν Σύνοδον (1438). Τότε, ὅταν οἱ Λατῖνοι ἐπεκαλέσθησαν τὸ «Ἀποστολικὸν Σύμβολον», ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικὸς ἀπήντησεν: «Ἡμεῖς, οὔτε ἔχομεν, οὔτε εἶδομεν σύμβολον τῶν Ἀποστόλων»¹¹. Παρὰ ταῦτα, πρέπει νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Θεολογία ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ Σύμβολον τοῦτο, ἂν καὶ δὲν εἶναι γνήσιον ἔργον τῶν Ἀποστόλων, «περιέχει ὄντως τὴν παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν τῶν Ἀποστόλων ἢ τὴν ἀποστολικὴν πίστιν ἢ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἢ *regulam veritatis* ἢ *fidei* ἢ τὴν διδασκαλίαν τὴν καθολικὴν, τὴν περιληφθεῖσαν ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ εἴτα ἀπὸ τοῦ β' αἰῶνος καὶ ἐν τοῖς βαπτιστηρίοις συμβόλοις τῆς Ἀνατολικῆς Παλαιστινοσυριακῆς ῥίζης ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς

5. Nicetae (Remesiani), *Explanatio Symboli*, Migne P. L. 52, 871: «Ecclesia qui aliud, quam sanctorum omnium congregatio?... Ergo in hac una Ecclesia crede te communionem consecuturum esse sanctorum».

6. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 409.

7. A. Harnack, *Apostolisches Symbolum* ἐν *Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, τόμ. 1, Leipzig, 1896, σ. 754.

8. P. Bernard, *Communion des Saints*, ἐν A. Vacant - E. Mangenot, *Dictionnaire de théologie catholique*, τόμ. 3, σ. 450 καὶ Ch. Briggs, *Theological Symbolics*, Edinburg, 1914, σ. 78.

9. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, ἐνθ' ἄνωτ.

10. Αὐτόθι.

11. J. Harduin, *Acta Conciliorum*, Parisiis 1715 ἐξ., τόμ. IX, σσ. 842, 943. Sylvestri Syropuli, *Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos, sive concilii Florentini exactissima narratio*, de Rob. Creyghton, Hagae 1660, σ. 150.

καὶ μορφάς»¹². Τὴν ἀνατολικοελληνικὴν ἐπίδρασιν διὰ τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ «Ἀποστολικοῦ Συμβόλου» τονίζει χαρακτηριστικῶς ὁ H. Lietzmann, γράφων: «Τὸ Ἀποστολικὸν Σύμβολον, ἐπίσης, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ ὑπὸ ἰσχυρὰν ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν προκύψασα ἀνασύνταξις τοῦ παλαιορωμαϊκοῦ βαπτιστηρίου Συμβόλου» («So ist auch das Apostolicum nichts anderes als eine unter starkem morgenländischen Einfluss erfolgte Neuredaktion des altrömischen Taufsymbols»)¹³. (Γενικῶς εἶναι γνωστὴ ἡ ἑλληνικὴ φυσιογνωμία τῆς ἀρχαίας Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας)¹⁴. Αὐτὸ ἐξηγεῖ διατὶ ἡ διατύπωσις «*communio sanctorum*» (= κοινωνία τῶν ἁγίων) οὐδόλως ξενίζει τοὺς Ὁρθοδόξους. Τὴν διατύπωσιν ταύτην λ.χ. ἐχρησιμοποίησαν οὐ μόνον οἱ ἀείμνηστοι Παναγιώτης Τρεμπέλας καὶ Ἰωάννης Καρμίρης, ἀλλὰ καὶ ὁ σεβαστὸς καὶ διακεκριμένος ἐν Θεσσαλονίκῃ συνάδελφος κ. Ἰωάννης Καλογήρου, ὅστις ἔχει γράψει καὶ εἰδικὴν μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Κοινωνία Ἀγίων»¹⁵. Ἐπομένως δὲν εἶναι ἐκτὸς τῶν πλαισίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς παραδόσεως τὸ νὰ ὁμιλῶμεν περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς «Κοινωνίας τῶν Ἀγίων». Δυνάμεθα, παραπλεύρως πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν λοιπῶν εἰκόνων καὶ ἐκφράσεων περὶ τῆς Ἐκκλησίας, νὰ χρησιμοποιῶμεν καὶ τὴν ἐκφράσιν ταύτην. Οὐδεμία ἐκ τῶν εἰκόνων ἢ ἐκφράσεων τούτων ἀποκλείει τὴν ἄλλην. Πᾶσαι ἀλληλοσυμπληροῦνται καὶ ἀλληλοπεριχωροῦνται. Ἐκάστη, ὑπὸ διαφορετικὴν ὀπτικὴν γωνίαν, ἐκφράζει μίαν διάστασιν ἢ πτυχήν τοῦ πολυδιαστάτου καὶ πολυπτύχου μυστηρίου τοῦ θεανθρωπίνου ὁργανισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας.

12. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 45 καὶ 51. Πρβλ. καὶ τὰ ἐξῆς, τὰ ὁποῖα ἐτόνισεν ὁ ἀείμνηστος Ἰ. Μεσολωρᾶς: «Τὸ Ἀποστολικὸν Σύμβολον δὲν εἶναι *catalogus credendorum ad salutem necessariorum*, τὰ πάντα *explicite* περιέχον, ἀλλὰ σύντομος ὁμολογία, περιλαμβάνουσα *implicite* πάντα τὰ ἀπολύτως πρὸς σωτηρίαν συντείνοντα, λέξεις γραφικὰς πλήρεις ἐννοίας, πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν περιεχούσας, δυναμένη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βᾶσις κοινῆς τινος συνεννοήσεως καὶ ἐνώσεως πασῶν τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν» (Ἰ. Μεσολωρᾶς, *Συμβολικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 1: Τὰ Συμβολικὰ Βιβλία, Ἀθήναι, 1883, σ. 38).

13. H. Lietzmann, *Apostolicum*, ἐν: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Handwörterbuch für Theologie und Religionwissenschaft², τόμ. 1, σσ. 445-446.

14. Περισσότερα σχετικῶς βλ. ἐν τοῖς ἐξῆς: Μεθοδίου (Φούγιο) (Ἀρχιεπισκόπου πρ. Θυατείρων), *Ἕλληνες καὶ Λατίνοι: Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀντιπαράθεσις Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Φωτίου μέχρι τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας*, Ἀθήναι, 1990. Τοῦ ἰδίου, *Τὸ Ἑλληνικὸ ὑπόβαθρο τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι, 1993. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Τὰ πνευματικὰ θεμέλια τῆς Εὐρώπης*, Ἀθήναι, 1990.

15. Ἰωάννου Καλογήρου, *Κοινωνία Ἀγίων*, Ἀθήναι, 1969.

Ἡ ἐπικαιρότης τοῦ θέματος τῆς Ἐκκλησίας ὡς «Κοινωνίας τῶν Ἀγίων» ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πολλάκις τοῦτο ἀνεφέρθη εἰς τὰ πρὸς ἐξέτασιν κείμενα καὶ εἰς τὰς συζητήσεις τόσον τῆς Ὀλομελείας, ὅσον καὶ τῶν Τμημάτων τοῦ ἤδη μνημονευθέντος Ε' Παγκοσμίου Συνεδρίου Πίστεως καὶ Τάξεως ἐν Santiago de Compostela, τοῦ ὁποίου τὸ γεγινὸν θέμα εἶχε τὸν τίτλον «*Towards Koinonia in Faith, Life and Witness*» (= [Καθ' ὁδὸν] πρὸς Κοινωνίαν ἐν τῇ πίστει, τῇ ζωῇ καὶ τῇ μαρτυρίᾳ)¹⁶. Χαρακτηριστικῶς ἐν τῷ γερμανικῷ ρωμαιοκαθολικῷ περιοδικῷ KNA (= Katholische Nachrichten Agentur) ἐσημειώθη τὸ ἐξῆς: «Ἐπὶ τέλους ἡ πολυμερὴς Οἰκουμένη εὗρε κοινὸν παρανομασθὴν διὰ τὰ ἀνοικτὰ θεολογικὰ καὶ ἐκκλησιολογικὰ προβλήματα: Ἡ λέξις Κοινωνία θὰ εἶναι *Stichwort* (= συνθηματικὴ λέξις) τῆς οἰκουμενικῆς συζητήσεως τῶν ἐπομένων ἐτῶν»¹⁷.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ ζήτημα τῆς *Communio Sanctorum* ἔδωκε καὶ τὸ Τρίτον ἐκ τῶν Λειτουργικῶν Συμποσίων, τὰ ὁποῖα ὀργανοῦνται ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς πόλεως Passau τῆς Βαυαρίας (Passauer Symposien) πρὸς ἐξέτασιν τῶν σχέσεων «*Λατρείας (Λειτουργίας) καὶ Οἰκουμένης*» (Liturgie und Ökumene). Τὸ Συμπόσιον τοῦτο, μερίμνη τοῦ διακεκομένου Καθηγητοῦ τῆς Λειτουργικῆς καὶ Ὁμολητικῆς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου τούτου Karl Schlemmer καὶ τοῦ ἐπιφανοῦς Ἡγουμένου τῆς ἐν Μονάχῳ Μονῆς St. Bonifaz Βενεδικτίνου πατρὸς Δρος Odilo Lechner, ὠργανώθη ἐν τῇ Μονῇ Βενεδικτίνων Andechs τῆς Βαυαρίας, ἥτις Μονὴ ὑπάγεται εἰς ἐκείνην τοῦ Μονάχου. Ἡ σύγκλησις τοῦ Συμποσίου τούτου ἐγένετο ἀκριβῶς πρὸς ἐξέτασιν τοῦ θέματος «*Communio Sanctorum - Communio in sacris*» (= Κοινωνία τῶν Ἀγίων - Κοινωνία εἰς τὰ Ἁγία)¹⁸.

Ἀλλά, παρὰ τὴν στροφὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς Ἐκκλησίας ὡς «κοινωνίας» (καὶ μάλιστα διὰ τῆς χρήσεως τῆς ἑλληνικῆς λέξεως), ὁ ὁμιλῶν (γράφων) νομίζει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπολυτοποιῶμεν τὴν σημασίαν τῆς ἐκφράσεως καὶ νὰ δίδωμεν εἰς αὐτὴν ἀποκλειστικότητα, δοθέντος ὅτι, ὡς ἐτονίσθη προηγουμένως, πρόκειται περὶ μιᾶς ἐκ τῶν ἀλληλοσυμπληρουμένων καὶ ἀλληλοερμηνευομένων πολλῶν περὶ Ἐκκλησίας διατυπώσεων καὶ εἰκόνων,

16. Περισσότερα περὶ τοῦ Ε' Παγκοσμίου Συνεδρίου Πίστεως καὶ Τάξεως βλ. σειρὰν ἄρθρων ἐν τῷ περ. «Ἐκκλησία» ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου 1993 καὶ ἐξῆς.

17. Wolfgang Thönissen, *Weltkonferenz für Glauben und Kirchenverfassung – Koinonia ist Stichwort künftiger Ökumene*, KNA, ἀρ. 34, 18 Αὐγούστου 1993, σ. 2.

18. Περ. «Ἐκκλησία», 1 Νοεμβρίου 1993, σ. 608.

δι' ὧν ἐπιδιώκεται προσέγγις καὶ κατανόησις μερικῶν μόνον πτωχῶν τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι προσιτὸν εἰς τὴν διάνοιάν μας εἰς ὅλον τὸ πλάτος καὶ βάθος του. Ἄλλως τε ἡ Ὁρθόδοξος παράδοσις, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦδε, δίδει συχνότερον καὶ περισσότερον τὴν προτίμησίν της εἰς ἄλλας διατυπώσεις, ὡς λ.χ. εἰς τὴν ἔκφρασιν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι «*Σῶμα Χριστοῦ*»¹⁹.

Ἡ ἔκφρασις «*Κοινωνία Ἀγίων*» ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν Θεολογίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ Ἰωάννου, ὡς καὶ εἰς τὴν παλαιохριστιανικὴν θεολογίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Ξένοι, ὡς καὶ ὁ Παναγιώτης Τρεμπέλας, ὁμιλοῦν διὰ τὴν προέλευσιν τῆς ἔκφράσεως ἐκ τῶν Κατηχήσεων τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων²⁰. Ἀλλὰ τὴν ἑλληνικὴν διατύπωσιν «*Κοινωνία Ἀγίων*» εὐρίσκομεν καὶ παλαιότερον αὐτοσίαν ἢ ὑπονοουμένην λ.χ. εἰς συγγραφὰς τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου²¹ καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου²².

Ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ σημασία τῆς ἔκφράσεως; Ὑπάρχει «*πλουραλιστικὴ*» κατανόησις αὐτῆς ἔνεκα τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν χρησιμοποιοῦνται διαφορετικὰ κριτήρια. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐν πρώτοις, διὰ τὴν ἑλληνικὴν λέξιν «*κοινωνία*», ἥτις ἦτο διαδεδομένη

19. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, *Δογματικὴς Τμῆμα Ε'*: Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία, σ. 128, ἐνθα τονίζονται τὰ ἑξῆς: «Ἡ τὸ κέντρον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησιολογίας ἀποτελοῦσα ἔννοια αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ὡς «σώματος τοῦ Χριστοῦ», εἰς ἣν ἄγουσι καὶ κορυφοῦνται αἱ δύο ἔννοιαι αὐτῆς ὡς «λαοῦ τοῦ Θεοῦ» καὶ «κοινωνίας τῶν πιστῶν», στηρίζεται ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀποστόλου Παύλου, πιστεύεται δὲ ἔκπαιλαι ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων, καθὼς ἡρμηνεύθη καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῆς Πατερικῆς καὶ τῆς Βυζαντινῆς Θεολογίας. Εἶναι, λοιπόν, ἡ ἀγιογραφικῶς καὶ παραδοσιακῶς περισσότερον μαρτυρουμένη ἔννοια καὶ παράστασις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ περισσότερον ἐκφράζουσα τὴν μυστηριώδη καὶ ἀπρόσιτον οὐσίαν αὐτῆς, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἐκ τῶν ἑτεροδόξων ἀποδέχεται αὐτὴν «ἡ πλειονότης τῶν μεταπολεμικῶν θεολόγων» (U. Valeske, *Votum Ecclesiae*, I Teil, München, 1962, σ. 28).

20. Πρβλ. Α. Harnack, ἐνθ' ἄνωτ. Παναγιώτου Τρεμπέλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 409.

21. Μ. Ἀθανασίου, *Ἐπιστολὴ πρὸς Δρακόντιον*, Migne Ἐ. Π. 28, 528: «Δεῖ γὰρ ἡμᾶς κατὰ σκοπὸν τῶν ἁγίων καὶ τῶν Πατέρων πολιτεύεσθαι, καὶ τούτους μιμεῖσθαι» εἰδέναι δὲ ὅτι τούτων ἀφιστάμενοι, ἄλλοτριοι καὶ τῆς τούτων κοινωνίας γινόμεθα».

22. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίου λόγος γ' περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος*, Migne Ἐ. Π. 29, 660, ἐνθα σημειοῦνται χαρακτηριστικῶς τὰ ἑξῆς: «Καὶ ὥσπερ ὁ σίδηρος, ἐν μέσῳ τῷ πυρὶ κείμενος, τὸ μὲν σίδηρος εἶναι οὐκ ἀποβέβληκε, τῇ δὲ σφοδρότατῃ πρὸς τὸ πῦρ ὁμιλίᾳ ἐκπυρακτωθεὶς καὶ πάσαν εἰς ἑαυτὸν τὴν τοῦ πυρὸς φύσιν ὑποδεξάμενος, καὶ χρώματι καὶ ἐνεργείᾳ πρὸς τὸ πῦρ μεταβέβηκεν· οὕτω καὶ αἱ ἅγαι δυνάμεις ἐκ τῆς πρὸς τὸ φύσει ἁγίον κοινωνίας δι' ὅλης τῆς ἑαυτῶν ὑποστάσεως κερχωρηκότα ἤδη καὶ συμπεφυσιωμένον τὸν ἁγιασμόν ἔχουσι».

εἰς τὸν ἐλληνιστικὸν πολιτιστικὸν χώρον (ὡς ἀφηρημένον οὐσιαστικόν, ὡς ἐπίθετον «κοινωνός», ὡς ῥῆμα «κοινωνεῖν» καὶ εἰς συνθέτους λέξεις). Ἐπειδὴ ἡ λέξις εἰσῆλθεν εἰς τὸν ὁμιλοῦντα τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν Ἰουδαϊσμὸν τῆς διασποράς, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἐκ Ταρσοῦ Σαῦλος ἐγνώριζεν αὐτὴν καλῶς. Τὸ «*Tamēion*» (Concordantia) τῆς Καινῆς Διαθήκης δεικνύει ὅτι ἡ οἰκογένεια τῶν εἰς τὴν «κοινωνίαν» ἀναφερομένων ἐλληνικῶν λέξεων περιλαμβάνει πλεόντων 35 σχετικῶν λεκτικῶν τύπων, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἀπαντῶνται εἰς ἐκείνας τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου, αἵτινες ὑπὸ πάντων θεωροῦνται ὡς γνήσιαι καὶ αὐθεντικαί. Πρέπει νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι ἡ ἐλληνικὴ λέξις «κοινωνία», ἥτις εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν συνήθως ἀποδίδεται διὰ τῆς λέξεως Gemeinschaft, ἀντιστοιχεῖ μόνον ἐν μέρει εἰς τὴν λατινικὴν λέξιν communio. Ἀντιστοιχίαι τῆς ὑπάρχουν ἐπίσης εἰς τὰς λατινικὰς λέξεις societas καὶ participatio (= συμμετοχή, μέθεξις). Αἱ σπουδαιότεραι ἀποδόσεις τῆς λέξεως εἰς ἀγγλοφώνους ἐκδόσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶναι fellowship, participation in, communion, sharing in²³.

Ἀπὸ γραμματικῆς ἢ συντακτικῆς ἀπόψεως αἱ ἐν τῇ ἐκφράσει «Κοινωνία Ἀγίων» (Communio Sanctorum) λέξεις «Ἀγίων» (Sanctorum) καὶ «Κοινωνία» (Communio) εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν διαφόρους σημασίας. Ἡ λέξις «Ἀγίων» (Sanctorum) δύναται νὰ εἶναι ἀντικειμενικὴ γενική. Τότε ἡ ἔκφρασις «Κοινωνία Ἀγίων» σημαίνει εἴτε συμμετοχὴν εἰς τὴν ζωὴν ἁγίων προσώπων, εἴτε, ὅταν ἡ λέξις «Ἀγίων» εἶναι οὐδετέρου γένους, συμμετοχὴν εἰς ἅγια πράγματα (Μυστήρια κ.τ.τ.). Ἡ λέξις «Ἀγίων» εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ γενικὴ ὑποκειμενικὴ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ «Κοινωνία Ἀγίων» σημαίνει κοινωνίαν, τὴν ὁποίαν συγκροτοῦν Ἅγιοι, ἅγια πρόσωπα. Ἐπομένως, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν, τίθεται τὸ ἐρώτημα: Ἡ λέξις «Ἀγίων» σημαίνει Ἅγιους (Sanctos, Sanctas) ἢ Ἅγια (Sancta); Ἐὰν συμβαίῃ τὸ πρῶτον, εἶναι οἱ Ἅγιοι τὰ μέλη τῆς ἐπιγείου Ἐκκλησίας ἢ οἱ Κεκοιμημένοι; Καὶ ποῖον εἶναι τὸ νόημα τῆς λέξεως «κοινωνία»; Πρόκειται διὰ κοινότητα προσώπων ἢ διὰ συμμετοχὴν εἰς ἅγια πράγματα;

Ἀναλόγως λοιπὸν πρὸς τὸ γένος τῆς λέξεως «Ἀγίων» καὶ ἀναλόγως πρὸς τὴν συγκεκριμένην χροιάν τῆς σημασίας τῆς λέξεως «κοινωνία», ἡ ἔκφρασις «Κοινωνία Ἀγίων» παρέχει διαφόρους ἐρμηνευτικὰς δυνατότητας, αἵτινες ὑπονοοῦνται εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν ἐν τῇ

23. Περισσότερα βλ. εἰς τὴν ἐμπεριστατωμένην εἰσῆγησιν τοῦ Ἀμερικανοῦ Λουθηρανοῦ Καθηγητοῦ John Reumann ἐν τῷ Ε' Παγκοσμίῳ Συνεδρίῳ Πίστεως καὶ Τάξεως (Santiago de Compostela) ἐπὶ τοῦ θέματος: «Koinonia in Scripture: Survey of Biblical Texts» (Document ἀρ. 5).

πράξει χρήσεων τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐκφράσεως. Ὅταν πρόκειται διὰ πρόσωπα, τότε αὕτη σημαίνει εἴτε τὴν κοινωνίαν τῶν ζώντων πιστῶν μετὰ τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ μετὰ τῶν ἐν οὐρανοῖς Ἁγίων καὶ τῶν Ἀγγέλων, εἴτε μόνον τὴν πρὸς ἀλλήλους κοινωνίαν τῶν ἐν οὐρανοῖς Ἁγίων καὶ Ἀγγέλων μετ' ἀλλήλων καὶ μετὰ τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὅταν γραμματικῶς ἡ λέξις «Ἁγίων» εἶναι οὐδετέρου γένους, τότε πρόκειται περὶ τῆς κοινωνίας ὡς συμμετοχῆς εἰς τὰ ἅγια ἀγαθά. Ἐκ τῆς ποικιλίας, λοιπόν, τῶν σχετικῶν ἐρμηνευτικῶν δυνατοτήτων, γίνεται φανερόν, ὅτι μόνον ἐκ τῆς ἐκφράσεως «Κοινωνία Ἁγίων» (*Communio Sanctorum*) οὐδεμία ἐξηγητικὴ τέχνη εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀσφαλὲς συμπέρασμα. Δι' αὐτὸ οὐδεμία ἐκ τῶν ἐρμηνειῶν αὐτῆς, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι παλαιότερα ἢ νεωτέρα, εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκλεισθῇ ἐκ μεμονωμένων γραμματικῶν, συντακτικῶν, γλωσσικῶν, πατρολογικῶν, ιστορικοδογματικῶν, ἐκκλησιολογικῶν καὶ ἄλλων αἰτίων. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐκφρασις «Κοινωνία Ἁγίων» δὲν περιελήφθη εἰς τὰ ἄρθρα τοῦ Συμβόλου Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ἐκφρασις «Κοινωνία Ἁγίων» πρέπει νὰ θεωρῇται ὡς *terminus technicus*, ὁ ὁποῖος ἐκάστοτε, ἀναλόγως τῆς συναφείας του, ἐκφράζει μίαν ἢ περισσοτέρας τῶν κυρίων πτυχῶν καὶ διαστάσεων τῆς ζωῆς τῶν μελῶν τῆς στρατευομένης καὶ θριαμβευούσης Ἐκκλησίας. Ἡ κλεψύδρα ἐπιβάλλει νὰ μνημονεύσωμεν μόνον τηλεγραφικῶς τὰς πτυχὰς ταύτας, ἐκ τῶν ὁποίων γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ Κοινωνία τῶν Ἁγίων, ὡς προσώπων, εἶναι ἀναποσπάτως συνδεδεμένη μετὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ ἅγια. (Ἐπιγραμματικὴ σύνδεσις τῆς ἐννοίας τῶν «Ἁγίων», ὡς προσώπων, καὶ τῆς λέξεως «Ἁγίων», ὡς οὐδετέρου γένους, γίνεται εἰς τὸ τῆς Θείας Λειτουργίας «Τὰ ἅγια τοῖς Ἀγίοις»). Ἀλλὰ ποῖαι εἶναι αἱ κυριώτεραι πτυχαὶ τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἁγίων»;

1. «Κοινωνία πίστεως» εἰς τὸ Εὐαγγέλιον.

Ἡ συμμετοχὴ τῶν πιστῶν εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὴν προσοικειώσιν τοῦ ἀκουομένου ἢ ἀναγινωσκομένου Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ «τὴν κοινωνίαν τῆς πίστεως» (Φιλήμ. 6) εἰς τὸ Εὐαγγέλιον.

2. Ἐκκλησιαστικὴ Κοινωνία.

Τὸ μεσαιωνικὸν ἀπόφθεγμα τονίζει ὅτι «*unus Christianus, nullus Christianus*». Ἡ Ἐκκλησία ἔχει συλλογικὸν χαρακτῆρα. Δὲν εἶναι ἀφηρημένη ἐννοία. Εἶναι τὸ μυστικὸν σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ «*corpus Christi mysticum*», ζῶσα μυστικὴ προσωπικὴ, θεανθρωπίνη κοινωνία,

ἡ ὁποία περιλαμβάνει πάντας τοὺς ἐν Χριστῷ πιστοὺς ἄνευ τοπικῶν ἢ χρονικῶν ὁρίων, ἤτοι τόσον τοὺς ἐν τῷ ἐπέκεινα ὁράτους, ὅσον καὶ τοὺς ἐν τῷ ἐνθάδε ὁρατοὺς. Ἡ ἐπὶ τῆς γῆς στρατευομένη Ἐκκλησία εἶναι ἀδιασπάστως ἡνωμένη μετὰ τῆς ἐν οὐρανοῖς θριαμβευούσης Ἐκκλησίας τῶν ἀγγελικῶν χορῶν καὶ τῶν δικαίων τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης.

3. Ἐπίγειος καὶ οὐρανία λατρευτικὴ κοινότης.

Ἡ λειτουργικὴ σύναξις σχετίζεται πρὸς τὴν ἑλληνικὴν λέξιν «Ἐκκλησία», ἡ ὁποία ἐτυμολογικῶς προέρχεται ἐκ τοῦ ῥήματος «ἐκκαλεῖν-εἶν», ὅπερ σημαίνει καλεῖν ἔξωθεν, συγκαλεῖν, ποιεῖν συγκέντρωσιν. Ἐπομένως ἡ λειτουργικὴ σύναξις εἶναι ἡ πραγμάτωσις τῆς Ἐκκλησίας, τῆς Κοινωνίας ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐκ τοῦ διασκορπισμοῦ τῶν φυλῶν, λαῶν καὶ κοινωνικῶν τάξεων συγκαλοῦνται εἰς μίαν ἐνότητα. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἐκφράζεται καὶ διὰ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως «Λειτουργία», ἣτις, οὕσα σύνθετος ἐκ τῶν λέξεων «λεῖτος» (ἐκ τῆς λέξεως «λαός», «λεῶς») καὶ «ἔργον», σημαίνει συλλογικὸν ἔργον, ἔργον τοῦ λαοῦ²⁴. Εἰς τὴν λατρείαν συνενεοῦνται τὸ ἀτομικὸν - προσωπικὸν καὶ τὸ συλλογικὸν - κοινωνικὸν στοιχεῖον. Αὕτη εἶναι τὸ εἰς τὸ «ἡμεῖς» συγχωνευόμενον «ἐγώ». Οἱ πολλοὶ συμμετέχουν εἰς τὴν Λατρείαν οὐχὶ ὡς μᾶζα, ἀλλ' ὡς πρόσωπα. Δι' αὐτὸ ἐνδείκνυται ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ πάντων εἰς τὴν Λατρείαν. Καὶ δι' αὐτὴν τὴν τέλεσιν τῶν Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν, τὸ στοιχεῖον «*ex opere operato*» συνδέεται πάντοτε μετὰ τοῦ στοιχείου «*ex opere operantis Ecclesiae*»²⁵.

24. Φιλίππου Π. Παπαδοπούλου, *Λειτουργικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις, 1894, σ. 5. Παναγιώτου Ρομπότου, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ καὶ Λειτουργικὴ*, Ἀθήναι, 1869, σ. 129. Δημητρίου Μωραΐτου, *Ἐπίτομος Λειτουργικὴ*, Μέρος Α' Γενικόν, Ἀθήναι, 1966, σ. 5. Τοῦ αὐτοῦ, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Λειτουργικὴν καὶ τὰς Λειτουργικὰς Σπουδὰς*, Θεσσαλονίκη, 1950, σ. 3. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Μαθήματα Λειτουργικῆς* (Τεύχος Α'), Ἀθήναι, 1993, σ. 41. Evangelos Theodorou, *Theologie und Liturgie*, Athen, 1984, σσ. 21-22. Τοῦ ἰδίου, *La phénoménologie des relations entre l'Église et la Liturgie*, ἐν: *L'Église dans la Liturgie - Conférences, Saint - Serge, XXVIe Semaine d'Études Liturgiques*, Paris (26- 29 Juin 1979), ἐκδ. ὑπὸ Α. Μ. Triacca καὶ Α. Pistoia, Ρώμη, 1980, σ. 292. E. Lengeling, *Liturgie*, ἐν: *Handbuch theologischer Begriffe*, ἐκδ. ὑπὸ H. Fries, τόμ. 2, München, 1963, σ. 76. A. G. Martimort, *Handbuch der Liturgiewissenschaft* (γερμ. μτφρ. τοῦ γαλλικοῦ ἔργου *L'Église en prière*), τόμ. 1, Freiburg, 1963, σ. 4.

25. Evangelos Theodorou, *Theologie und Liturgie*, Athen, 1984, σ. 10, ἐνθα ἐπισημαίνομεν, ὅτι «in der byzantinischen Tradition weisen sämtliche liturgische Hand-

Ἐν τῇ ἐπιγείῳ Λατρείᾳ ἔχομεν πρόγευσιν τῆς οὐρανίου Λειτουργίας τῆς ἁνῶ Ἱερουσαλήμ, πρὸς τὴν ὁποίαν κατευθυνόμεθα, «οὐ γὰρ ἔχομεν ὥδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν» (Ἑβρ. ιγ', 14). Κατὰ τὴν Λατρείαν οἱ ἐπίγειοι λάτρες συνεννοῦνται μετὰ τῶν οὐρανίων λάτρων. Ἄς φέρωμεν εἰς τὴν μνήμην μας τὸν «Χερουβικὸν ὕμνον» ἢ τὴν συνένωσίν μας μετὰ τῶν Ἀγγέλων εἰς τὴν Δοξολογίαν («Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ...») ἢ τὸν «Ἐπινίκιον ὕμνον», καθ' ὃν συμπάλλομεν μετὰ «χιλιάδων ἀρχαγγέλων» καὶ «μυριάδων ἀγγέλων», ἐν οἷς καὶ τὰ «βοῶντα, κεκραγότα καὶ λέγοντα αὐτὸν» Χερουβεὶμ καὶ τὰ Σεραφεῖμ, τὰ «ἐξαπτέρυγα, πολυόμματα, μετάρσια, πτερωτά»²⁶.

Διὰ τῆς ἐν τῇ Λατρείᾳ βιώσεως τῆς ἐννοίας τοῦ «Λειτουργικοῦ Χρόνου», καθ' ἣν συνεννοῦνται ἐνώπιον ἡμῶν παρελθόντα, παρόντα καὶ μέλλοντα²⁷, κορυφοῦται ἡ ἐπίτευξις τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἀγίων», πραγματουμένου τοῦ αἰτήματος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: «Χριστῷ συνταφῆναί με δεῖ, Χριστῷ συναναστῆναι, Χριστῷ κληρονομήσαι, υἱὸν Θεοῦ γενέσθαι, Θεὸν αὐτόν»²⁸.

4. Ἐπικλητικὴ ἐπικοινωνία μετὰ τῆς Ἀγίας Τριάδος.

Ἐν τῇ λειτουργικῇ μεθέξει τοῦ Χριστοῦ συμπεριλαμβάνεται καὶ συνυπονοεῖται ἡ ἐπικοινωνία μεθ' ὅλων τῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος. Δι' αὐτὸ ὁμιλοῦμεν περὶ κλήσεως ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ «εἰς

lungen eine epikletische, deprekative und doxologische Struktur auf, so dass nicht einsichtig ist, weshalb die einen von ihnen «ex opere operato», die anderen aber «ex opere operantis» wirken sollten». R. Hotz, *Sakramente im Wechselspiel zwischen Ost und West*, Zürich - Köln - Gütersloh, 1979, σ. 243.

26. Εὐχαριστήριος Εὐχὴ τῆς Θείας Λειτουργίας. Εἰς τὴν «Θ. Λειτουργίαν τοῦ Μ. Βασιλείου» ἡ εὐχὴ αὕτη καταλήγει ὡς ἐξῆς: «Σὲ γὰρ αἰνοῦσιν ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαί, ἐξουσίαι, δυνάμεις καὶ τὰ πολυόμματα Χερουβὶμ· Σοὶ παρίστανται κύκλῳ τὰ Σεραφίμ, ἐξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ καὶ ἐξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ καὶ ταῖς μὲν δυοῖ κατακαλύπτουσι τὰ πρόσωπα ἐαυτῶν, ταῖς δὲ δυοῖ τοὺς πόδας καὶ ταῖς δυοῖ πετόμενα, κέκραγεν ἕτερον πρὸς τὸ ἕτερον ἀκαταπαύστοις στόμασιν, αἰγιῆτοις δοξολογίας».

27. Περισσότερα περὶ τοῦ «λειτουργικοῦ χρόνου» βλ. ἐν τοῖς ἐξῆς: Oscar Culmann, *Christus und die Zeit*, Zurich, 1949, σσ. 136-137, 149. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου*, ἐν Ἀθῆναις, 1986, σσ. 82 ἐξ. Evangelos Theodorou, *Le Christ dans le cycle des fêtes de l'Église Orthodoxe*, ἐν: *Le Christ dans la Liturgie. Conférences Saint - Serge, XXVIIe Semaine d'Études Liturgiques*, Paris (24-28 Ἰουνίου 1980), ἐκδ. ὑπὸ Α. Μ. Triacca καὶ Α. Pistoia, Ρώμη, 1981, σσ. 245 ἐξ. Τοῦ ἰδίου, *Theologie und Liturgie*, Athen, 1984, σσ. 15-16.

28. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Εἰς Καισάριον ἐπιτάφιος λόγος* 7, 23 ἐν Migne Ἐ. Π. 35, 785.

κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ Αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν» (Α' Κορ. α', 9), περὶ «κοινωνίας μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ Αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Α' Ἰωάν. α', 3) καὶ περὶ «κοινωνίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (Β' Κορ. ιγ', 13· πρβλ. Φιλίπ. β', 1).

Διὰ τῆς «Κοινωνίας» μετὰ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ «γινόμεθα θείας κοινωνοὶ φύσεως» (Β' Πέτρ. α', 4). Κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, «γινόμεθα θείας κοινωνοὶ φύσεως τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος»²⁹. Ἡ «Κοινωνία τῶν Ἀγίων» πραγματοῦται ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς διαρκoῦς Πεντηκοστῆς. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐκκλησιαστικὸν Πατέρα, ὁ Λόγος ἐγένετο σὰρξ, ἵνα δυνάμεθα νὰ ὑποδεχώμεθα τὸ Ἅγιον Πνεῦμα³⁰, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν φύσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς³¹. Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπιτυγχάνεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ὁποίᾳ, κατὰ τὸν ἅγιον Εἰρηναῖον, εὐρίσκεται τὸ Ἅγιον Πνεῦμα (Ubi Spiritus Dei, illic Ecclesia et omnis gratia, et ubi Ecclesia, ibi Spiritus Dei)³².

Ὡς τονίζει ὁ Ἰωάννης Καρμύρης, «ὅπως τῇ ἐπελεύσει καὶ ἐπισκιάσει καὶ ἐπενεργείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐγένετο ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ Ἰδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας, "σαρκωθέντος ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου"... τοιουτοτρόπως τῇ καθόδῳ καὶ ἐπενεργείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐγένετο καὶ ἡ ἰδρυσις τῆς Ἐκκλησίας, τῆς συνεχιζούσης οἶονεὶ τὴν θείαν ἐνανθρώπησιν καὶ ἀποτελούσης τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ... Ἡ παρουσία καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸν καὶ ἀπαραίτητον στοιχεῖον αὐτῆς..., ἥς ἀποτελεῖ οἶονεὶ τὴν ψυχὴν, ἐμψυχοῦν καὶ ζωοποιοῦν καὶ ποδηγετοῦν αὐτὴν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς σωτηριώδους ἀποστολῆς τῆς ἐν τῷ κόσμῳ καὶ πάντα ἐνεργοῦν ἐν αὐτῇ»³³. Κατὰ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, «εἰ μὴ Πνεῦμα παρῇν, οὐκ ἂν συνέστη ἡ Ἐκκλησία· εἰ δὲ συνίσταται ἡ Ἐκκλησία, εὐδὴλον ὅτι τὸ

29. Μ. Ἀθανασίου, *Διάλογος περὶ τῆς Τριάδος*, Migne 'Ε. Π. 28, 1125.

30. Περισσότερα σχετικῶς περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Μ. Ἀθανασίου περὶ Ἁγίου Πνεύματος βλ. εἰς τὰς τέσσαρας ἐπιστολὰς αὐτοῦ πρὸς Σεραπίωνα Θμουέως ἐπίσκοπον (Migne 'Ε. Π. 25, 529-676), ἐνθα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, λέγονται χαρακτηριστικῶς καὶ τὰ ἑξῆς: «Νῦν δέ, ὅτε λεγόμεθα μέτοχοι Χριστοῦ καὶ μέτοχοι Θεοῦ, δείκνυται τὸ ἐν ἡμῖν χρῆσμα καὶ ἡ σφραγὶς μὴ οὕσα τῆς τῶν γεννητῶν φύσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ Πνεύματος συνάπτοντος ἡμᾶς τῷ Πατρὶ» (Πρὸς Σεραπίωνα, Ἐπ. Α', 24).

31. Πρβλ. Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Β', Ἀθήνα, 1990, σσ. 289-290.

32. Εἰρηναίου, *Ἐλέγχος...* III, 24, 1, Migne 'Ε. Π. 7, 966.

33. Ἰωάννου Ν. Καρμύρη, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 96-97.

Πνεῦμα πάρεστιν...»³⁴. «Ἐδει γὰρ σφαγῆναι τὸν Ἀμὸν καὶ τὴν ἁμαρτίαν ἀφανισθῆναι καὶ καταλυθῆναι τὴν ἔχθραν καὶ τὴν ταφὴν γενέσθαι καὶ τὴν ἀνάστασιν, καὶ τότε τὸ Πνεῦμα παραγενέσθαι»³⁵.

Ἡ Ὁρθόδοξος Λατρεία διαποτίζεται ὑπὸ τῆς Ἐπικλήσεως πρὸς κάθοδον τοῦ Ἀγίου Πνεύματος³⁶, ἥτις Ἐπίκλησις, κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον, προβάλλεται ὑπὸ τῆς σταθερᾶς προφορικῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως³⁷. Κατὰ τὴν Ἐπίκλησιν πάντες οἱ πιστοὶ συνεννούμεθα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἱερέως, ὅστις δι' αὐτὸ χρησιμοποιεῖ τὸ α' πληθυντικὸν πρόσωπον.

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία τονίζει, ἐκτὸς τῆς χριστολογικῆς, τὴν πνευματολογικὴν διάστασιν³⁸ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ «Κοινωνίας τῶν Ἀγίων». Ἡ πνευματολογικὴ αὐτὴ διάστασις ἦτο μέχρι τοῦδε παρημελημένη ἐν τῇ Δύσει. Ὁ Ἐλβετὸς Ἰησουΐτης Robert Hotz ἔχει τονήσει τὰ ἑξῆς: «Ἡ αἵρεσις τῶν Πνευματομάχων (Μακεδονιανῶν), ἥτις τὸν 4ον αἰῶνα διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς ἀρνήσεως τῆς Θεότητος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἀπησχόλει τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς, παρεκίνησε ταύτην εἰς τὸ νὰ ἐξάρῃ ἰδιαίτερος τὴν ἐνέργειαν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἀντιθέτως ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία οὐδέποτε ἀντιμετώπισε τοιαύτην πρόκλησιν, ἐθεώρει μέχρι τῆς νεωτάτης ἐποχῆς τὴν περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος Θεολογίαν μᾶλλον ὡς «προγονί» (Stiefkind) καὶ δι' αὐτὸ ἔχει ἀναπτύξει περισσότερον τὴν Χριστολογίαν. Καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν εἶχε μόνον ὡς ἀποτέλεσμα μίαν — ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας διαρκέσασαν — ἀνεπαρκῆ ὑποτίμησιν τῆς Ἐπικλήσεως· εἶχεν ἐπίσης ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἱεραρχικῆς κατανοήσεως τοῦ (ἐκκλησιαστικοῦ) Λειτουργήματος καὶ γενικῶς ἐπὶ τῆς δυτικῆς περὶ Μυστηρίων θεολογίας»³⁹. Δι' αὐτὸ πρέπει νὰ χαιρετισθῇ τὸ γεγονὸς, ὅτι αἱ μετὰ τὴν Β'

34. Ἰωάννου Χρυσόστομου, *Εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν*, ὁμιλ. 1, 4 Migne 'Ε. Π. 50, 458-459.

35. Ἰωάννου Χρυσόστομου, *Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία* 11, 5, Migne 'Ε. Π. 57, 197. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 97.

36. Περισσότερα βλ. λ.χ. ἐν τοῖς ἑξῆς: J. Tyciak, *Theologische Denkstile im Morgenland und Abendland*, ἐν: *Handbuch der Ostkirchenkunde*, ἐκδ. ὑπὸ Ε. V. Ivánka, J. Tyciak, P. Wiertz, Düsseldorf 1971, σ. 295. O. Clément, *L'Église espace de l'Esprit*, ἐν: *Contacts* 19 (1977), σσ. 97, 35. P. Evdokimov, *L'Esprit dans la tradition orthodoxe*, Paris, 1969, σ. 98. R. Hotz, *Sakramente im Wechselspiel zwischen Ost und West*, Zürich - Köln - Gütersloh, 1979, σσ. 241 ἑξ.

37. Μ. Βασιλείου, *Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος*, XIX, 49, Migne 'Ε. Π. 32, 188.

38. Πρβλ. Ν. Α. Nissiotis, *Die Theologie der Ostkirche im ökumenischen Dialog*, Stuttgart, 1968, σσ. 64 ἑξ.

39. R. Hotz, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 265.

Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ λειτουργικαὶ μεταρρυθμίσεις ἐν τῇ Ρωμαιο-καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπαναφέρουν ὅλον ἐν καὶ περισσότερον τὸ ἐπικλητικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ τελέσει τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ τῶν λοιπῶν Μυστηρίων⁴⁰, ὡς ἰδιαίτερος ἔχει τονισθῇ ἐν τῇ διατριβῇ ἐπὶ διδακτορίᾳ τοῦ αἰδεσιμολογιωτάτου πρωτοπρεσβυτέρου π. Ἑμμανουὴλ Σημανδηράκη⁴¹.

5. Συμμετοχὴ εἰς τὴν μυστηριακὴν ζωὴν.

Ἡ Ἐκκλησία, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου, εἶναι «communio sacramentorum»⁴². Τὰ Μυστήρια ἔχουν κοινωνικὸν χαρακτήρα. Εἶναι θεοσύστατοι λειτουργικαὶ πράξεις, αἵτινες παρουσιάζουν τάξιν, ἥτις θέτει ὅρια προφυλάσσοντα ἀπὸ πάσης αὐθαιρέτου αἰρετικῆς ἀποκλίσεως καὶ συγχρόνως προσφέρει εἰς ἕνα ἕκαστον πάντων τῶν πιστῶν ἀκλόνητον καὶ ἡγγυημένον ἀντικειμενικὸν καθολικὸν καὶ κοινὸν θεμέλιον τῆς οἰκειώσεως τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τῆς Ἀγίας Τριάδος καὶ τῆς Θείας Χάριτος.

Ἀνεξαρκῆτως τοῦ ζητήματος, ἐὰν θὰ δεχθῶμεν ἢ θὰ ἀπορρίψωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπτὰ Μυστηρίων, ὡς δημιουργήματα τῆς δυτικῆς-σχολαστικῆς θεολογίας, πρέπει νὰ τονίσωμεν ὅτι ἐν τῇ Παραδόσει τῆς Ἐκκλησίας πάντοτε ἀνεφέρετο ὠρισμένος ἀριθμὸς Μυστηρίων, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ἦτο αὐστηρῶς καθωρισμένος. Οὕτω λ.χ. ὁ (Ψευδο)Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης ὁμιλεῖ δι' ἑξ Μυστήρια, ἐν οἷς κατατάσσει καὶ τὴν μοναχικὴν κουρὰν ἢ «μοναχικὴν τελείωσιν», ὡς καὶ τὸ «Μυστήριον ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων», ἥτοι τὴν ἀκολουθίαν τῆς κηδείας, ἐνῶ ἐξοβελίζει τὰ Μυστήρια τοῦ γάμου, τοῦ εὐχελαίου καὶ τῆς μετανοίας⁴³. Καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, στοιχῶν

40. Αὐτόθι, σ. 300.

41. Ἑμμανουὴλ Σημανδηράκη, *Ἡ παρὰ τοῖς Ρωμαιοκαθολικοῖς τελεσιουργία τῶν Μυστηρίων τοῦ Βαπτίσματος, τοῦ Χρίσματος καὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας μετὰ τὴν Β' Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου*, Ἀθήναι, 1979. Πρβλ. Evangelos D. Theodorou, *Schwerpunkte der Orthodoxen Sakramentenlehre in ökumenischer Sicht*, Athen, 1992, σσ. 12-13.

42. Αὐγουστίνου, *Sermo* 214, 11.

43. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, *Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 3, Ἀθήναι, 1961, σσ. 60-61, ἐνθα λεπτομερέστερον μνημονεύονται τὰ ἑξῆς: «Ἀπόπειρα ἀξιοσημείωτος πρὸς συστηματικὴν ἀπαρίθμησην καὶ κατάταξιν τῶν Μυστηρίων εἶναι ἢ ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῖς ἀποδιδιομένοις εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, ἐν οἷς, ἐν τῷ περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας, ἐξηγοῦνται αἱ τελεταὶ τοῦ «φωτίσματος» ἢ βαπτίσματος, «τῆς συνάξεως, εἴτ' οὖν κοινωνίας», «τῆς τελετῆς τοῦ μύρου», «τῶν ἱερατικῶν τελειώσεων», καταριθμουμένων εἰς τὰ Μυστήρια καὶ «τῆς μοναχικῆς τελειώσεως» καὶ τοῦ «Μυστηρίου ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων» ἥτοι τῆς Ἀκο-

τῷ παραδείγματι τοῦ ΨΔιονυσίου, ὁμιλεῖ περὶ «ἕξ Μυστηρίων», ἥτοι «πρῶτον, περὶ φωτίσματος· δεύτερον, περὶ συνάξεως, εἴτ' οὖν κοινωνίας· τρίτον, περὶ τελετῆς μύρου· τέταρτον, περὶ ἱερατικῶν τελειώσεων· πέμπτον, περὶ μοναχικῆς τελειώσεως· ἕκτον, περὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων. Τί οὖν ἔστιν εἰπεῖν ἐν τούτοις; ὅτι ὁ ἀμφισβητῶν περὶ ἐνὸς τῶν εἰρημένων, ἀμφιβάλλει δηλονότι καὶ περὶ τῶν ἄλλων, μὴ θεοπαράδοτως ἔχειν· καὶ τῇ τοῦ ἐνὸς ἀναιρέσει συνανήρηται ἕξ ἀναγκαίου καὶ τὰ λοιπὰ· καὶ οὔτε ἱερατικὴ τελείωσις, οὔτε τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων διατύπωσις εἶεν ἄν, εἴπερ μὴ πάρεστιν ἡ μοναχικὴ τελείωσις»⁴⁴. Μοναχός τις Ἰὼβ, τὸ β' ἡμισυ τοῦ ιγ' αἰῶνος, ἐν εἰδικῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ Μυστηρίων συγκαταλέγει εἰς τὰ ἑπτὰ Μυστήρια καὶ τὴν μοναχικὴν τελείωσιν, ἐνῶ συγχωνεύει τὴν μετένοιον μετὰ τοῦ εὐχελαίου⁴⁵. Ἄν καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεκρυσταλλώθῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑπτὰ Μυστηρίων, ἐν τούτοις «ἔτι, κατὰ τὸν ιε' αἰῶνα, ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Ἰωάσαφ ἀριθμεῖ 10 Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν καθιέρωσιν τῶν ναῶν, τὴν ἀκολουθίαν τῆς κηδείας καὶ τὴν μοναχικὴν κουράν»⁴⁶.

Ὁ Nikolai Afanasjew ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ καθορισμὸς ὠρισμένου ἀριθμοῦ Μυστηρίων ἐρχεται δῆθεν εἰς ἐσωτερικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας. «Τὸ Πνεῦμα, λέγει, πνέει, ὅπου θέλει, ἀλλ' ἂν ὑπάρχουν ἑπτὰ μόνον φανερώσεις τοῦ Πνεύματος, τότε σημαίνει ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν πνέει, ὅπου θέλει, ἀλλὰ μένει ἐκεῖ, ὅπου ἔχει προκαθορισθῇ»⁴⁷.

λουθίας τῆς Κηδείας. Ἐν τῷ καταλόγῳ λοιπὸν τούτῳ τῶν κατὰ τὸν Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην ἕξ μυστηρίων μόνον τὰ τέσσαρα εἶναι κυρίως Μυστήρια, ἅτινα σημαίνονται ὑπ' αὐτοῦ διὰ διαφόρων ὀνομάτων χαρακτηριζόμενα ὡς «τὰ ἱεραρχικὰ Μυστήρια», ὡς «αἱ αἰσθηταὶ εἰκόνες τῶν ἐπουρανίων», ὡς «τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ σύμβολα», ὡς «τὰ αἰσθητῶς ἱερὰ τῶν νοητῶν ἀπεικονίσματα καὶ ἐπ' αὐτὰ χειραγωγία καὶ ὁδός»· εἰδικώτερον δὲ ἡ Εὐχαριστία καλεῖται «τὰ τελεστικά Μυστήρια», «τὰ θεαρχικὰ καὶ τελειωτικὰ Μυστήρια» καὶ «τελετῶν τελετὴ» (ΨΔιονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, Migne E. Π. 3, 372-425).

44. Θεοδόρου Στουδίτου, *Ἐπιστολαί*, βιβλ. II, ἐπιστ. ρξε', Migne Ἐ. Π. 99, 1524.

45. Κώδιξ 64 Supplem. graeci Paris, fol. 239 ἐν Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 62.

46. Ἔργα, Ὁδησός, 1903, σελ. 38, ἑλληνιστί, ἐν: Βόρις Μπομπρύνσκοϊ, *Ἀγιαστικαὶ Πράξεις*, Θρησκ. καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 1, Ἀθήναι, 1962, σ. 238.

47. Nikolai Afanasjew, *Sacraments et Sacramentaux*, ἐν La Pensée Orthodoxe, VIII, 1951, σ. 17. Βόρις Μπομπρύνσκοϊ, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 238-239.

Ὡς ἔχομεν ἤδη κατὰ τὸ παρελθὸν τονίσει, ἡ ἄποψις τοῦ καθηγητοῦ Afanasjew ἐνέχει ὑπερβολήν, παραγνωρίζουσα τὸ γεγονός, ὅτι ἡ σοφία καὶ πρόνοια τοῦ Θεοῦ πάντοτε καθορίζει ἵνα προϋπὸθεῖς τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς Θείας Χάριτος εἶναι, κατὰ κανόνα ἀνταποκρινόμενον εἰς τὸ αἶτημα τῆς κινητοποιήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθέρας βουλήσεως, ἡ κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Sergei Bulgakow «*τῆρησις ὠρισμένων ἐξωτερικῶν τύπων*»⁴⁸, καθοριζομένων ὑπὸ τῆς λατρευτικῆς καὶ λειτουργικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ παράδοσις αὕτη, διὰ τοῦ καθορισμοῦ ὠρισμένων συγκεκριμένων ἐξωτερικῶν αἰσθητῶν σημείων καὶ στοιχείων, δι' ὧν μετὰδίδεται ἡ ἀόρατος Χάρις τοῦ Θεοῦ, προφυλάσσει ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ νοσηροῦ μυστικισμοῦ καὶ ὑποκειμενισμοῦ καὶ καθιεροῖ οἶονεὶ τοὺς κανονικοὺς ἀγωγούς, δι' ὧν διοχετεύεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡ Χάρις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει μία Πανορθόδοξος Σύνοδος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπανεξετάσῃ, ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, τὸ ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Μυστηρίων, δοθέντος ὅτι τινὲς ἐκ τῶν τελετῶν τῆς Ἐκκλησίας, αἵτινες χαρακτηρίζονται ὡς «μυστηριοειδεῖς», δυσκόλως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συμπεριληφθοῦν εἰς τὰ Μυστήρια, ἐφ' ὅσον ἔχουν πάντα τὰ εἰδολογικὰ καὶ καθ' ὕλην γνωρίσματα τῆς τελεσιουργίας τῶν Μυστηρίων. Ἐστὼ ὡς παράδειγμα ἡ Ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀγιασμοῦ⁴⁹.

Πάντα τὰ Μυστήρια ἔχουν κοινωνικὸν χαρακτήρα, οἰκοδομοῦντα καὶ προάγοντα πάσας τὰς ἐπὶ μέρους κυρίας πτυχὰς τῆς «*Κοινωνίας τῶν Ἀγίων*»:

Τὸ Βάπτισμα ἐντάσσει τὸν βαπτιζόμενον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς κοινωνίαν τῶν μελῶν τοῦ Μυστικοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ: «*Καὶ γὰρ ἐν ἐνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δούλοι, εἴτε ἐλεύθεροι... Ὑμεῖς δέ ἐστε Σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους*» (Α' Κορ. ιβ', 13-17)⁵⁰.

Τὸ Μυστήριον τοῦ Χρίσματος ὑποβοηθεῖ εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν τὰ ὑπὸ τῶν ἀρωματικῶν οὐσιῶν τοῦ ἁγίου μύρου συμβολιζόμενα χάρισματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ εἰς τὸ νὰ ἐνταχθῶμεν εἰς τὸ «γένος

48. Sergei Bulgakov, *L' Orthodoxie*, Paris, 1935, σ. 156- 157.

49. Περισσότερα βλ. ἐν: Εὐαγγέλου Θεοδώρου, *Τὸ ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Μυστηρίων ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου*, Ἀθῆναι, 1986. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, *Μαθήματα Λειτουργικῆς* (Τεύχος Α'), σσ. 49-52.

50. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, *Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 3, Ἀθῆναι, 1961, σσ. 67-116. Πρβλ. Cyprian Vagaggini, *Theologie der Liturgie*, γερμ. μτφρ. ὑπὸ August Berz, Zürich - Köln, 1959, σ. 195.

ἐκλεκτόν, βασιλείον ιεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸν εἰς περιποίησιν» (Α' Πέτρ. β', 9), ὡς τονίζεται ἐν τῇ εὐχῇ τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ ἁγίου μύρου⁵¹. Κατὰ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Χρίσματος καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ «ὁμοῦ προφήτας καὶ ἱερεῖς καὶ βασιλέας» ἡμᾶς κατέστησεν. Ὅθεν «οὐχ ἓν, ἀλλὰ τὰ τρία μεθ' ὑπεροχῆς ἔχομεν ἀξιώματα νῦν»⁵².

Διὰ τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ Θείας Κοινωνίας οἱ πιστοὶ ἐνοῦνται μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ συσσωματοῦνται αὐτῷ «σύσσωμοι» καὶ «σύναιμοι» καὶ «Χριστοφόροι» καὶ «Θεοφόροι γινόμενοι»⁵³.

Κατὰ τὸν ἅγιον Κύριλλον Ἱεροσολύμων, «μεταλαμβάνοντες σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ, σύσσωμοι καὶ σύναιμοι Αὐτοῦ καὶ Χριστοφόροι γινόμεθα, τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος εἰς τὰ ἡμέτερα ἀναδιδόμενου μέλη, οὕτω δὲ κατὰ τὸν μακάριον Πέτρον *θείας κοινωνοὶ φύσεως γινόμεθα*»⁵⁴. Κατὰ Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, ὁ Χριστὸς «ζωῆς θείας ποιεῖται μετάδοσιν, ἐδώδιμον ἑαυτὸν ἐργαζόμενος... ποιότητι θεία πρὸς θέωσιν μετακερνῶν τοὺς ἐσθίοντας»⁵⁵. Ἐν τῇ Θείᾳ Εὐχαριστίᾳ κορυφοῦται ἡ πραγματοποίησις τοῦ Μυστηρίου τῆς ἐνότητος καὶ τῆς κοινωνίας τῶν Ἁγίων. Κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον, «εἷς ἄρτος, ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμέν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν» (Α' Κορ. ι', 17). Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῇ ἐτοιμασίᾳ τοῦ ἄρτου ἐκ πολλῶν κόκκων σίτου καὶ τοῦ οἴνου ἐκ πολλῶν σταφυλῶν, βλέπουν τὸν συμβολισμόν τῆς συνενώσεως τῶν πιστῶν διὰ τῆς Θείας Κοινωνίας εἰς τὸ ἐν Σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ εὐχῇ τῆς «Διδαχῆς» τονίζεται: «Ὡσπερ ἦν τοῦτο (τὸ) κλάσμα διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὁρέων καὶ συναχθὲν ἐγένετο ἓν, οὕτω συναχθῆτω Σου ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τῶν περᾶτων

51. Cyprian Vagaggini, ἀντόθι. Μ. Γεδεών, *Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου μύρου κατασκευῆς καὶ εὐλογίας γνώσεις χρήσιμοι τοῖς πιστοῖς*, Κωνσταντινούπολις, 1912. Ἰωάννου Φουντούλη, *Τὸ Ἅγιον Μύρον*, ἐν Ἑρσηκ. καὶ Ἡθικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ, τόμ. 12, Ἀθήναι, 1968, σσ. 173-175.

52. Ἰωάννου Χρυσόστομου, *Εἰς τὴν Β' Κορινθ. ὁμιλία 3*, Migne Ἐ. Π. 61, 411.

53. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, *Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις, 1957, σσ. 88-89.

54. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατηχήσεις Μυσταγωγικαὶ 4,3* ἐν Migne Ἐ. Π. 33, 1100.

55. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Ἐρμηνεία εἰς τὴν προσευχήν*, Migne Ἐ. Π. 90, 877. Ἰωάννου Καρμίρη, ἐνθ' ἄνωτ.

τῆς γῆς εἰς τὴν Σὴν Βασιλείαν...»⁵⁶. Ἀνάλογος διαπίστωση γίνεται καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ⁵⁷. Καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἀναφερόμενος εἰς τὸ χωρίον Α' Κορ. ι', 17, παρατηρεῖ: «Τί δὲ γίνονται οἱ μεταλαμβάνοντες; Σῶμα Χριστοῦ. Οὐχὶ σώματα πολλά, ἀλλὰ σῶμα ἓν. Καθάπερ γὰρ ὁ ἄρτος ἐκ πολλῶν συγκείμενος κόκκων ἥνεται, ὡς μηδαμοῦ φαίνεσθαι τοὺς κόκκους, ἀλλ' εἶναι μὲν αὐτοὺς, ἀλλ' ἄδηλον δὲ αὐτῶν εἶναι τὴν διαφορὰν τῇ συναφείᾳ, οὕτω καὶ ἀλλήλοις καὶ τῷ Χριστῷ συναπτόμεθα»⁵⁸. Κατὰ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ἡ Θ. Εὐχαριστία λέγεται «κοινωνία» καὶ «διὰ τὸ κοινωνεῖν ἡμᾶς καὶ ἐνούσθαι ἀλλήλοις δι' αὐτῆς. Ἐπεὶ γὰρ ἐξ ἐνὸς ἄρτου μεταλαμβάνομεν οἱ πάντες, ἐν σῶμα Χριστοῦ καὶ ἐν αἷμα καὶ ἀλλήλων μέλη γινόμεθα, σύσσωμοι Χριστοῦ χρηματίζοντες»⁵⁹. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ αὐτὸς ἱερὸς πατὴρ προσθέτει: «Πᾶσι δυνάμει φυλαξώμεθα μὴ λαμβάνειν μετάληψιν αἰρετικῶν μήτε διδόναι», «ἵνα μὴ μέτοχοι τῆς κακοδοξίας καὶ τῆς αὐτῶν γενώμεθα κατακρίσεως»⁶⁰.

Ἐν τῇ τελεσιουργίᾳ τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἱερωσύνης (Χειροτονίας) «ἡ Χάρις ἐνεργεῖ, ὅτι καὶ ἐνεργῆς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ» καὶ ὅτι πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα»⁶¹. Ἐν τῇ αὐτῇ τελεσιουργίᾳ ὑπογραμμίζεται ἡ σημασία τῆς Τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις δὲν εἶναι μόνον τμήμα ἐνὸς ὅλου, ἀλλὰ καὶ ὡς εὐχαριστιακῇ

56. Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. 2, Ἀθήναι, 1955, σ. 218. A. Hänggi - I. Pahl, *Prex Eucharistica - Textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*, Friburg Suisse, 1968, σσ. 66-68.

57. Κυπριανῶ, *Epist* 63, 13 ἐν Migne P. L. 4, 395, ἐνθα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τονίζεται, ὅτι διὰ τῆς Θ. Εὐχαριστίας ὁ λαὸς ἡμῶν παρουσιάζεται ἡνωμένος εἰς ἓν καὶ ὡς κόκκοι οἴτου πολλοὶ εἰς ἓν ἐπισυναχθέντες καὶ συμμιγνέσθαι καὶ ὁμοῦ ζυμωθέντες ἐν ποιοῦν, οὕτως ἐν τῷ Χριστῷ, ὅστις εἶναι ὁ οὐράνιος ἄρτος, ἐν σῶμα γνωρίζομεν ὅτι ὑπάρχει, πρὸς τὸ ὅποιον συνδέεται καὶ συνενόηται καὶ ὁ ἀριθμὸς ἡμῶν («Quo et ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, ut quemadmodum granula multa in unum collecta et commolita et commixta parem unum faciunt, sic in Christo, qui est panis coelestis unum sciamus esse corpus, cui conjunctus sit noster numerus et adunatus»).

58. Ἰωάννου Χρυσόστομου, *Εἰς Α' Κορινθ.* ὁμιλ. 24, 2 ἐν Migne Ἑ. Π. 61, 200.

59. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβοῦς ὀρθοδόξου πίστεως*, Δ, 13 ἐν Migne Ἑ. Π. 94, 1153.

60. Ἀντόθι.

61. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, *Περὶ τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν*, Migne Ἑ. Π. 155, 377.

κοινότης ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον ἐκφράζει τὴν ὁλότητα τῆς Ἐκκλησίας⁶².

Τὸ Μυστήριον τῆς Μετανοίας, ὅπερ ὁδηγεῖ εἰς συμφιλίωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἔχει ἐκδηλον κοινωνικὴν διάστασιν, ὅταν τελεῖται ἐνώπιον ὅλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος πρὸ τοῦ εἰκονοστασίου καὶ ὅταν, πρὸ πάντων ἢ μετάνοια, ὁδηγῇ εἰς συμφιλίωσιν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐξαγιαζῇ τὰς μετὰ τῶν συνανθρώπων σχέσεις⁶³.

Κατὰ τὴν τελεσιουργίαν τοῦ Μυστηρίου τοῦ Εὐχελαίου χρίονται πάντες οἱ παριστάμενοι πιστοί, ἀκόμη καὶ οἱ ὑγιεῖς. Τὸ Μυστήριον τοῦτο δύναται καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οὐράνιον Ἱερουσαλήμ⁶⁴, ὡς ἰδίως τονίζουν οἱ Ρωμαιοκαθολικοί.

Τέλος, τὸ Μυστήριον τοῦ Γάμου ἐξεικονίζει τὴν μυστικὴν ἐνότητα καὶ ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας (Ἐφεσ. ε', 23 ἐξ.) καὶ ἀναπτύσσει τὰ ὑγιᾶ κύτταρα τῆς κοινωνίας, ἥτοι τὰς χριστιανικὰς οἰκογενεῖας. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ἐξυμνῶν τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Γοργονίαν, τονίζει ὅτι αὕτη ἐπραγμάτωσε «τὸν τοῦ σώματος καρπὸν, τὰ τέκνα καὶ τέκνων καρπὸν τοῦ πνεύματος ἐποιήσατο, γένος ὅλον καὶ οἰκίαν ὅλην Θεῷ καθαγνίσασα»⁶⁵.

6. Διακονικὴ κοινωνία ἀγάπης.

«Ἐὰν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτὸς (ὁ Θεός) ἐστὶν ἐν τῷ φωτί, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων» (Α' Ἰωάν. α', 7). Ἡ κοινωνία αὕτη ἐκφράζεται κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς ἀγάπης, τῆς βασιλίδος τῶν ἀρετῶν, ἐκδηλουμένης διὰ τῆς δικαιοσύνης· διὰ τῆς ὑπὲρ ἀλλήλων προσευχῆς· διὰ τῆς ἱεραποστολῆς καὶ διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου· διὰ τῆς ἀλληλοβοηθείας τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν· διὰ τοῦ «*χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων*» (Ρωμ. ιβ', 5)· διὰ τῆς

62. Καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔχομεν ἐπισημάνει τὰ ἐξῆς: «Der orthodoxe Weiheritus unterstreicht die Bedeutung der lokalen Kirche, die nicht nur Teil eines Ganzen ist, sondern in ihrem Bereich, als eucharistische Gemeinschaft, die ganze Kirche darstellt. Alle Lokalkirchen identifizieren sich im Leib Christi, den jede manifestiert. Das Verhältnis von Universalkirche, Territorial- und Ortskirchen ist nicht ein Additives, sondern ein Ineinandersein. Es ist nicht eine Über- und Unterordnung, sondern zugleich Gemeinschaft, ein Füreinander und Miteinander» (Evangelos Theodorou, *Schwerpunkte der Orthodoxen Sakramentenlehre in ökumenischer Hinsicht*, Athen, 1992, σ. 605). Περισσότερα σχετικῶς ἰδὲ ἐν Evangelos Theodorou, *Das Priestertum nach dem Zeugnis der byzantinischen liturgischen Texte*, Athen, 1986.

63. Πρβλ. Cyprian Vagaggini, μν. ἔ., σ. 193.

64. Αὐτόθι.

65. Γρηγόριος Ναζιανζηνοῦ, *Εἰς τὴν ἀδελφὴν Γοργονίαν ἐπιτάφιος*. §8, Migne 'Ε. Π. 35, 797.

οργανώσεως τῶν ἔργων τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς κοινωνικῆς διακο-
νίας: «Εἴτε πάσχει ἐν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, εἴτε δοξάζε-
ται ἐν μέλος, συγκαίρει πάντα τὰ μέλη. Ὑμεῖς δὲ ἐστε σῶμα Χριστοῦ
καὶ μέλη ἐκ μέρους» (Ρωμ. ιβ', 27). Συμμετέχομεν εἰς τὴν «Κοινωνίαν
τῶν Ἀγίων» κατ' ἐξοχὴν «ταῖς χρδαίαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες»
(Ρωμ. ιβ', 3) καὶ «ἐργαζόμενοι τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ
πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως» (Γαλ. στ', 10). Ἀκόμη καὶ παρὰ τοῖς
μοναχοῖς ἡ *vita contemplativa* συνδέεται μετὰ τῆς *vitae activae* τοῦ δια-
κονικοῦ ἔργου ἢ τῆς προσευχῆς ὑπὲρ τῶν συνανθρώπων. (Διὰ τὸ τε-
ράστιον διακονικὸν - κοινωνικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας πρβλ. πολλὰ
σχετικὰ δημοσιεύματα τοῦ γράφοντος⁶⁶).

7. Μορφωτικῇ, πολιτιστικῇ καὶ ἠθικῇ διάστασις
τῆς «Κοινωνίας Ἀγίων».

Τὸ ὅτι ἡ ἀγιότης ἐν τῇ «Κοινωνίᾳ Ἀγίων» δὲν σημαίνει παθητι-
κὸν ἡσυχασμὸν καὶ νοσηρὸν μυστικισμόν, ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται τὰς
θεοσδότους ἀξίας καὶ τὰ θεόδοτα ἀγαθὰ, ἔχει τονισθῇ πολλάκις ὑπὸ
δημοσιευμάτων ἡμῶν⁶⁷. Ἐν τῇ ἐπιγείῳ διαστάσει τῆς «Κοινωνίας τῶν
Ἀγίων» δέον νὰ κυριαρχῇ ἡ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου προβαλλο-
μένη «τάξις τῆς ἀγάπης» (*ordo amoris*), ἡ τάξις τῶν προτεραιοτήτων
τῆς ἐκλογῆς ἡμῶν, καθ' ἣν αἱ ἀνώτεραι ἀξίαι πρέπει ἐκάστοτε νὰ
προτιμῶνται ἐναντι τῶν κατωτέρων, τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἠθι-
κῶς ἀγαθοῦ⁶⁸.

66. Δειγματοληπτικῶς βλ. τὰ ἐξῆς: Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡρώδες
τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης: Αἱ διακόνισσαι διὰ τῶν αἰώνων*, ἐν Ἀθήναις, 1949. Τοῦ
ἰδίου, *Ἱστορία τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ*, ἐν Ἀθήναις, 1950. Τοῦ ἰδίου, *Die
Innere Mission der Kirche von Griechenland*, Würzburg, 1962. Τοῦ ἰδίου, *Ὀλυμ-
πιὰς ἡ διακόνισσα*, ἐν Ἀθήναις, 1956. Τοῦ ἰδίου, *Ἡ ἀνθρωπιστικὴ καὶ πολιτιστικὴ
διάστασις τοῦ μοναστικοῦ ιδεώδους*, Ἀθῆναι, 1983. Τοῦ ἰδίου, *Ἱστορία καὶ Θεω-
ρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κοινωνικῆς Διακονίας*, Ἀθῆναι, 1985. Τοῦ ἰδίου, *Διακο-
νία ἀγάπης*, Ἀθῆναι, 1986. Τοῦ ἰδίου, *Ἡ Χριστιανικὴ Διακονία ὡς πορεία ἐπὶ τῆς
ὁδοῦ πρὸς τὴν ἐνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν*, Ἀθῆναι, 1987. Τοῦ ἰδίου, *Ἀγάπη καὶ
Πολιτισμός*, Ἀθῆναι, 1991.

67. Πρβλ. δειγματοληπτικῶς Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἱστορία τοῦ Χρι-
στιανικοῦ Πολιτισμοῦ*, ἐν Ἀθήναις, 1950. Τοῦ ἰδίου, *Ὁλοκληρωμένοι προσωπικὸς
τητες*, ἐν Ἀθήναις, 1961. Τοῦ ἰδίου, *Τὸ ἀνθρωπιστικὸν καὶ πολιτιστικὸν ιδεῶδες
τοῦ ἱεροῦ Φωτίου*, Ἀθῆναι, 1977. Τοῦ ἰδίου, *Χριστιανισμός καὶ Πολιτισμός*, Ἀθή-
ναι, 1980. Τοῦ ἰδίου, *Τὸ μορφωτικὸν ιδεῶδες τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου Ἀρχιεπισκόπου
Θεσσαλονίκης*, Ἀθῆναι, 1989. Τοῦ ἰδίου, *Ἀγάπη καὶ Πολιτισμός*, Ἀθῆναι, 1991.

68. Πρβλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Σχεδιάγραμμα Θεωρίας τῆς Ὁρθοδό-
ξου Ἠθικῆς Ἀγωγῆς*, Ἀθῆναι, 1987.

Ἐπειτα οἱ μετέχοντες τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἀγίων», κατὰ τὴν ἐπίγειον ζωὴν των, ζοῦν «τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενοι, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενοι, κατὰ σκοπὸν διώκοντες εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Φιλιπ. γ', 13-14). Ἡ προσωπικότης των, διαρκῶς μορφουμένη καὶ ἀναμορφουμένη, δὲν εἶναι τι στατικόν, ἀλλ' εὐρίσκεται πάντοτε εἰς ἐξέλιξιν καὶ κίνησιν, εἰς τὸ γίγνεσθαι καὶ διαμορφοῦσθαι. Ἡ ζωὴ των δὲν εἶναι ἀφιξίς εἰς τὸ τέρμα, κάματος, νωχέλεια, ἀλλὰ συνεχῆς δυναμικὴ προσπάθεια, πορεία, δρόμος, ἀγών, διαρκῆς στροφή πρὸς τὸ ἀνώτερον, ὑψηλότερον, Excelsior⁶⁹.

Ἐπὶ γῆς τὰ μέλη τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἀγίων» εὐρίσκονται πάντοτε ἐν ἱερᾷ ἀποδημίᾳ καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν οὐδέποτε ἐπιτυγχανομένην ἐν τῷ κόσμῳ ἀπόλυτον τελείωσιν. Δι' αὐτὸ ἐν τῇ ἐπιγείῳ οἰκολογικῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς ζωῆς των πνέει πάντοτε ἡ αὐρα τῆς ἐσχατολογικῆς προσδοκίας τοῦ «καινοῦ οὐρανοῦ» καὶ τῆς «καινῆς γῆς» (Β' Πέτρ. γ', 13. Ἀποκ. κα', 1), τοῦ πόθου τῆς ὀριστικῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τῆς Θεοδικίας, τῆς ἀναμονῆς τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀφθαρσίας τῆς σαρκός, τῆς ἐκ τοῦ σύνεγγυς μεθέξεως τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ⁷⁰.

8. Ἀλληλεγγύη μεταξὺ στρατευομένης καὶ θριαμβευούσης Ἐκκλησίας.

Ἡ ἐπὶ γῆς ὑπὲρ ἀλλήλων προσευχὴ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν «Κοινωνίαν τῶν Ἀγίων» κορυφούται εἰς τὰς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων προσευχὰς τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν τιμὴν τῶν Ἀγίων.

Ἡ «νεκρώσιμος ἀκολουθία» εἶναι ὁ τελευταῖος κρίκος τῆς ἀλύσεως τῶν ἀγιαστικῶν πράξεων καὶ προσευχῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Ἐκκλησία συμπαρίσταται εἰς τὰ μέλη της καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς των, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου.

Ἐπειτα εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ἐν πολλαῖς Ἀναφοραῖς τῆς Ἀνατολῆς τονίζεται ὅτι ἡ Θεία Εὐχαριστία προσφέρεται οὐ μόνον γενικῶς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, ἀλλὰ καὶ ὀνομαστί ὑπὲρ τῶν τετελειωμένων, ἥτοι τῶν «πατριαρχῶν, προφητῶν, μαρτύρων, ὁμολογητῶν», «ἐξαιρέτως δὲ ὑπὲρ τῆς Παναγίας ἀχράντου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τοῦ ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ, τῶν ἁγίων ἐνδόξων Ἀποστόλων», ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ εὐθὺς μετ' αὐτοὺς

69. Πρβλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμός*, σ. 178.

70. Περισσότερα περὶ τῆς βιώσεως τοῦ ἐσχατολογικοῦ στοιχείου βλ. ἐν: Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου*, ἐν Ἀθήναις, 1986, σσ. 142 ἐξ.

μνημονεύονται καὶ οἱ λοιποὶ κεκοιμημένοι. «Τὸ μνημόσυνον τοῦτο τῶν τετελειωμένων καὶ ἁγίων γίνεται θριαμβευτικῶς, μετὰ συναισθήματος εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν πρὸς τοὺς ἁγίους χάριν καὶ δόξαν, τῆς Ἐκκλησίας προβαλλούσης τούτους τῷ Θεῷ ὡς στρατιὰν νικηφόρον καὶ ἔνδοξον»⁷¹. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καθορίζων τὴν ἔννοιαν, ὑφ' ἣν ἡ Θ. Εὐχαριστία προσφέρεται ὑπὲρ τῶν μαρτύρων καὶ λοιπῶν ἁγίων, λέγει: «Κὰν μάρτυρες ὦσι, κὰν ὑπὲρ μαρτύρων, μεγάλη τιμὴ τὸ ὀνομασθῆναι τοῦ Δεσπότου παρόντος. Καθάπερ γὰρ ὅταν ἐπινίκια τῶν βασιλέων ἄγεται, τότε εὐφημοῦνται μὲν καὶ ὅσοι τῆς νίκης ἐκοινώνησαν, ἀφίενται δὲ καὶ ὅσοι ἐν δεσμοῖς εἰσι διὰ τὸν καιρόν»⁷². Ἀλλ' εἴτε ἐλευθεροῦνται τις ἀπὸ τῶν δεσμῶν λαμβάνων ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἴτε εὐφημεῖται ὡς μετέχων τῆς νίκης καὶ λαμβάνει οὕτω διὰ τῆς εὐφημίας μεγαλυτέραν τιμὴν καὶ δόξαν, πάντοτε, καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις εὐρίσκεται εἰς τὴν θέσιν τοῦ λαμβάνοντος, «ἐν Χριστῷ δὲ ἔλεος δὲν εἶναι μόνον ἢ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἡ ἀπὸ δεσμῶν λύσις, ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ τοῦ Χριστοῦ συνύψωσις καὶ δόξα»⁷³.

9. Μίμησις, δοξολογικὴ ἐξύμνησις καὶ ἐπὶ κλησις τῶν Ἀγίων.

Οἱ δεσμοὶ ἀγάπης μεταξὺ στρατευομένης καὶ θριαμβευούσης Ἐκκλησίας ἐκδηλοῦνται καὶ εἰς τὴν τιμὴν πρὸς τοὺς Ἀγίους, ἥτις, παρὰ τὴν ὑπαρξίν ὁμολογιακῶν τινων διαφορῶν, εἶναι γνώρισμα τόσον τῆς Ὁρθοδόξου, ὅσον καὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Αἱ ὑπάρχουσαι ἐν τῷ Ἑορτολογίῳ⁷⁴ ἐορταὶ πρὸς τιμὴν τῆς μνήμης τῶν Ἀγίων ἀποβλέπουν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ὑπόμνησιν τοῦ καθήκοντος τῆς μιμήσεως τῆς ἁγίας ζωῆς των, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ νὰ δοξάζωμεν μετ' αὐτῶν τὸν «θαυμαστὸν ἐν τοῖς ἁγίοις Αὐτοῦ» Θεὸν (Ψαλμ. ξζ', 35) καὶ τρίτον εἰς τὸ νὰ ἐπικαλώμεθα τὰς ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβείας καὶ ἰκεσίας τῶν ἐν οὐρανοῖς Ἀγίων.

Ὁ Μ. Βασίλειος, ἀναφερόμενος εἰς τὸ παράδειγμα τῆς ζωῆς τῶν Μαρτύρων καὶ Ἀγίων, τονίζει ὅτι πρέπει νὰ προβάλλωμεν αὐτό, ἵνα «κινήσωμεν πρὸς τὴν μίμησιν τοὺς γενναιοτέρους καὶ οἰκειότερους αὐτοῖς τὴν προαίρεσιν. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ μαρτύρων ἐγκώμιον, ἡ

71. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, *Δογματικὴ...*, τόμ. 2, σ. 414.

72. Ἰωάννου Χρυσόστομου, *Εἰς τὰς Πράξεις*, Ὀμιλία κα', Migne 'Ε. Π. 60, 170.

73. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 414-415.

74. Διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Ὁρθοδόξου Ἑορτολογίου βλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Μαθήματα Λειτουργικῆς* (Τεύχος Α'), σσ. 337-340.

πρὸς ἀρετὴν παράκλησις τῶν συνειλεγμένων»⁷⁵. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς προτρέπει νὰ τιμῶμεν τοὺς «προστάτας τοῦ γένους παντὸς ἁγίους», «ναοὺς ἐγείροντες τῷ Θεῷ ἐπὶ τῷ τούτων ὀνόματι, καρποφορίας προσάγοντες, τὰς τούτων μνήμας γεραίροντες, ἐν αὐταῖς εὐφραϊνόμενοι πνευματικῶς» καὶ «ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς καὶ κατανύξει καὶ τῶν δεομένων ἐλέῳ τοὺς ἁγίους θεραπεύοντες»⁷⁶. Πρὸς τούτοις «στήλας αὐτοῖς ἐγείρωμεν, ὀρωμένας τε εἰκόνας, καὶ αὐτοὶ ἔμψυχοι στήλαι αὐτῶν καὶ εἰκόνες, τῇ τῶν ἀρετῶν μιμήσει γενώμεθα»⁷⁷. Ὁ αὐτὸς ἱερὸς πατὴρ προσθέτει χαρακτηριστικῶς: «Τούτων πάντων ἀναθεωροῦντες τὴν πολιτείαν, ζηλώσωμεν τὴν πίστιν, τὴν ἀγάπην, τὴν ἐλπίδα, τὸν ζῆλον, τὸν βίον, τὴν καρτερίαν τῶν παθημάτων, τὴν ὑπομονὴν μέχρῃς αἵματος, ἵνα καὶ τῶν τῆς δόξης στεφάνων αὐτοῖς κοινωνήσωμεν»⁷⁸.

Εἰς τοὺς Προτεστάντας, οἵτινες μέχρι τοῦδε καταπολεμοῦν τὴν προσφυγὴν εἰς τὰς ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβείας τῶν Ἀγίων, τὰ Ὁρθόδοξα Συμβολικὰ Βιβλία δίδουν ἀπάντησιν διὰ τῆς σαφοῦς διακρίσεως, ἡ ὁποία γίνεται μεταξὺ τῶν ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβειῶν τῶν Ἀγίων καὶ τῆς μεσιτείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Εἷς γὰρ Θεός, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς, ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων» (Α' Τιμ. β', 5). Τοὺς μεταστάντας ἁγίους «δὲν καλοῦμεν μεσίτας, ἀλλὰ πρέσβεις καὶ ἱκέτας πρὸς τὸν Θεόν» καὶ ἀπευθύνομεν ἱκεσίας πρὸς αὐτοὺς «ὄχι ὡς θεοὺς τινας, ἀλλ' ὡς ἀδελφούς μας καὶ φίλους τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ ζητήσωσι τὴν θείαν βοήθειαν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀδελφούς των». «Ὅχι ὡς νὰ μᾶς ἐβοηθοῦσαν ἐκεῖνοι ἀπὸ τὴν ἐδικήν τους δύναμιν», «ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τινα δικαίαν ὀφειλὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτοὺς ἢ κατὰ ἀξιομισθίαν αὐτῶν παρὰ τῷ Θεῷ – οὐδενὶ γὰρ ὁ Θεὸς ὀφείλει – ἀλλὰ κατὰ παρηγοσίαν, ἣν ὁ Θεὸς ἐδωρήσατο» κατὰ τὴν μεγάλην εὐσπλαγχνίαν Αὐτοῦ⁷⁹. Ἡ ἐπίκλησις τῶν ἱκεσιῶν καὶ πρεσβειῶν τῶν Ἀγίων προϋποθέτει, οὕτως εἰπεῖν, ἓν εἶδος δευτερογενοῦς μεσιτείας αὐτῶν, ὑπονοουμένης ἐνίοτε, ἢ καὶ

75. Μ. Βασιλείου, *Ὁμιλία ιθ'* εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας, Migne *Ἐ. Π.* 31, 508-509.

76. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, κεφ. ιε', Migne *Ἐ. Π.* 94, 1165-1168.

77. *Ἐνθ'* ἀνωτ.

78. *Αὐτόθι*.

79. Δοσιθέου, *Ὁμολογία πίστεως*, ὅρος Η'. Μητροφάνους Κριτοπούλου, *Ὁμολογία*, κεφ. ΙΖ'. Πέτρου Μογίλα, *Ὁρθόδοξος Ὁμολογία*, Γ', 52. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, *Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Β', Graz, 1968, σσ. 751, 549, 679.

— ἔστω ποιητικῇ ἀδείᾳ — σαφῶς ὑποδηλουμένης⁸⁰, εἰς ὕμνους τινάς, ἐξηρητημένης ὁμως πάντοτε ἐκ τῆς πρωτογενοῦς μεσιτείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἥτις διὰ τῶν πρεσβειῶν τῶν Ἀγίων ἐξαίρεται ἐτι περισσό-
τερον.

Συμπερασματικῶς καὶ διὰ νὰ τοποθετήσωμεν τὸ ὅλον ζήτημα τῆς τιμῆς τῶν Ἀγίων εἰς τὰ πλαίσια τῶν σημερινῶν οἰκουμενικῶν συζητήσεων, ἃς ἐπιτραπῇ εἰς τὸν γράφοντα νὰ παραθέσῃ ἀπόσπασμα σημειώματός του, δημοσιευθέντος τὴν 1ην Νοεμβρίου 1993 εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἐκκλησία». Ἐν τῷ σημειώματι τούτῳ, ὅπερ ἐγράφη διὰ τὸ ἐν Andechs τῆς Βαυαρίας προσφάτως συγκληθὲν καὶ ἀνωτέρω μνημονευθὲν Λειτουργικὸν Συμπόσιον, ἔχομεν ἐπισημάνει τὰ ἐξῆς:

«Ἐν τῷ Συμποσίῳ τοῦ Andechs ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ προτεστάνται εἰσηγηταὶ καὶ ἐκ τῶν Ὁρθοδόξων ὁ γράφων ἀνέπτυξαν τὸ θέμα περὶ τῆς ὑπὸ Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τοῦ λεγομένου “Ἀποστολικοῦ Συμβόλου (τῆς πίστεως)” ἀναφερομένης “κοινωνίας τῶν ἁγίων” (*communio sanctorum*) καὶ κατέστησαν σαφές, ὅτι ἡ λέξις “ἁγίων” (*sanctorum*) δύναται νὰ ἐκκληφθῇ εἴτε ὡς δηλοῦσα ἅγια πρόσωπα, εἴτε ὡς λέξις οὐδετέρου γένους, ἥτις δηλοῖ τὰ ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἐκ τῆς λειτουργικῆς καὶ μυστηριακῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀπορρέοντα ἀγαθὰ.

» Ἰδιαίτερος πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος Συμποσίῳ ἐχαιρετίσθη ἡ σημερινὴ ἐν τῇ Χριστιανικῇ Οἰκουμένῃ λανθάνουσα ἡ καὶ ἐκδηλος τάσις τῆς λειτουργικῆς πράξεως προτεστάντικῶν ἐκκλησιῶν πρὸς βαθμιαίαν ἐπαναφορὰν εἰδούς τιμῆς τῶν ἁγίων, τοῦθ’ ὅπερ κατέστη σαφές καὶ ἐκ τῶν εἰσηγήσεων διακεκριμένων προτεστάντων θεολόγων.

80. Ἡ Παναγία θεωρεῖται ὡς «μεσιτεία πρὸς τὸν Ποιητὴν ἀμετάθετος» δέχεται παρακλήσεις, «ἵνα μεσιτεύσῃ πρὸς τὸν ἐξ αὐτῆς τεχθέντα» εἶναι «τοῦ κόσμου μεσίτρια», «ἐν κινδύνοις καὶ θλίψεσιν, αἰεὶ μεσιτεία» (Ἀκολουθία τοῦ Μικροῦ Παράκλητικού Κανόνος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον). Πολλὰ εἰς πατερικὰ καὶ ὑμολογικὰ κείμενα μνημονεύεται ἡ ἐξηρητημένη δευτερογενὴς μεσιτεία τῶν Ἀγίων, ἥτις προβάλλει τὴν μοναδικὴν μεσιτείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: Ἰδοὺ δειγματοληπτικῶς παραδείγματά τινα: Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐξυμνεῖ Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν ὡς «τὸν πρὸ τοῦ Μεσίτου μεσίτην, μεσίτην παλαιᾶς διαθήκης καὶ νέας» (Λόγος κα’ εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον, Migne ‘Ε. Π. 35, 1085). Καὶ Βασίλειος ὁ Σελευκεύας λέγει ὅτι ὁ Βαπτιστὴς εἶναι «ὁ τῆς ἀρχαίας ὁμοῦ καὶ τῆς νέας διαθήκης μεσίτης» (Λόγος ιη’, Migne ‘Ε. Π. 85, 229). Καὶ ὁ Ἀνδρέας Ἀρχιεπίσκοπος Καίσαρειας τῆς Καππαδοκίας τονίζει ὅτι ἀκόμη καὶ «ἐκαστος ἱεράρχης» εἶναι «μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων» καὶ τῶν μὲν τὰς κλήσεις, ἀνάγων τῶν δὲ τὸν ἰλασμόν, κατὰ γων τοὺς δὲ τῶν ἁμαρτανόντων ἐπιστρέφων» (*Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου*, Migne ‘Ε. Π. 106, 288).

»Χαρακτηριστικὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ τονισμὸς τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου κοινῶν σημείων τῆς σχετικῆς Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς διδασκαλίας. Ἄν ἐξαιρέση τις τὰς ἀπορριπτομένας ὑπὸ τῶν Ὁρθόδοξων ὑπερβολὰς τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν διδασκαλιῶν περὶ “μεταβιβάσεως ἀξιομοσθιῶν”, ἢ περὶ ἐξαγιασμοῦ διὰ τοῦ “καθαρτηρίου”, τόσον οἱ Ὁρθόδοξοι, ὅσον καὶ οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ τονίζουν ὅτι ἡ ἔκφρασις “κοινωνία τῶν ἁγίων” ὑπονοεῖ τὴν συνδέουσαν τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἀλληλεγγύην· τὴν συνένωσιν τῆς ἐπὶ γῆς στρατευομένης μετὰ τῆς ἐν οὐρανοῖς θριαμβευούσης Ἐκκλησίας· τὰς ὑπὲρ ζώντων καὶ κεκοιμημένων προσευχάς· τὴν —ἐσφαλμένως ἀντικρουομένην ὑπὸ τῶν Προτεσταντῶν— ἐπίκλησιν τῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἱκεσιῶν καὶ πρεσβειῶν τῶν ἁγίων, ἣτις, μὴ αἰρῶνσα ἀλλὰ ἐπισημαίνουσα τὴν μεσιτείαν τοῦ “ἐνὸς καὶ μόνου μεσίτου”, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, θεμελιούται ἐπὶ τῆς ὑποχρεώσεως τῶν πιστῶν νὰ “εὐχῶνται ὑπὲρ ἀλλήλων”, δοθέντος ὅτι “πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου”». (Ἰακ. ε', 16)⁸¹.

81. Περιοδικὸν «Ἐκκλησία», 1 Νοεμβρίου 1993, σ. 608.